Kršćanstvo — religija radosti i vedrine
Duhovna baština Marice Stanković (1900. - 1957.)

Rebeka Anić

e-mail: Rebeka.Anic@pilar.hr

UDK: 23/28, 141.21-582
Pregledni rad
Primljeno: 24. svibnja 2007.
Prihvaćeno: 10. srpnja 2007.

Maricu Stanković (1900. — 1957.), istaknutu članicu Katoličke akcije u Hrvatskoj, zbog njezine otvorenosti prema suvremenom svijetu, zbog učenja da su svi pozvani na svetost te zbog aktualiziranja pitanja žena, mnogi smatraju pretečom Drugoga vatikanskoga sabora. U članku se prvi put raščlanjuje dio duhovne baštine Marice Stanković, i to njezino poimanje odnosa kršćana prema svijetu u kojemu žive.
Istinska ukorijenjenost u Boga koja joj ulijeva optimizam i sigurnost, te literatura u kojoj prevladavaju personalistički filozofi, izvori su iz kojih Marica Stanković stvara jasan stav da su kršćani dužni ući u dijalog s društvom i vremenom, bez obzira na to o kojem je vremenu i društvu riječ. U vrijeme kad u Hrvatskoj vlada komunistički režim koji progoni Crkvu, a Crkva se zatvara i bori protureformacijskim metodama i apologetikom, Marica Stanković piše o obvezi upoznavanja društva i njegove kulture. Na nostalgiju za prošlim vremenima i dezorijentaciju koja vlada među suvremenicima odgovara vjerom u Božju prisutnost u svakom vremenu, dotično, kršćanskom radošću, optimizmom i smislom života.

Ključne riječi: Bog, radost, nostalgija, dezorijentacija, katoličanstvo, optimizam, smisao života, Crkva, socijalizam.

Uvod

Premda ima radova u kojima se predstavljaju povijest i karakter bilo društvenih[1] bilo konfesionalnih pokreta[2] žena u Hrvatskoj, kao i radovi

[1] Navodim samo neka djela: L. SKLEVICKY, *Konji, žene, ratovi*, Zagreb, Ženska infoteka, 1996, str. 25-115; D. PEIĆ-ČALDAROVIĆ, Osnovne karakteristike profesionalne djelatnosti žena u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova (1918.-1941.), u: *Časopis za suvremenu povijest* 29/3, 1997, str. 491-503; A. FELDMAN, Uz dvadeset godina

u kojima se vrednuje stvaralaštvo pojedinih žena, primjerice, na području filozofije[3], književnosti[4] i umjetnosti[5], mnoge žene još uvijek čekaju da njihov život i djelo budu istraženi. Među njih ubraja se i Marica Stanković o kojoj suvremenici/ce, suradnici/ce i dobri poznavatelji njezina života i rada svjedoče da je bila jedna od najmarkantnijih osoba katoličkog laikata XX. stoljeća, najistaknutija među katoličkim ženskim svijetom u razdoblju Katoličke akcije u Hrvatskoj.[6] Premda je Marica Stanković umrla na glasu svetosti i u tijeku je proces beatifikacije, o njoj se danas malo zna. Razlog tomu jest to što su je godine 1948. osudile komunističke vlasti te se o njoj nije smjelo govoriti.[7] Tek nakon godine 1990., objavljivanjem prvog životopisa[8], a potom i raznih spisa izlazi iz zaborava.

Na temelju prvih uvida u objavljene radove Marice Stanković mnogi je smatraju pretečom *Drugoga vatikanskoga sabora* zbog njezine otvorenosti prema suvremenom svijetu, zbog učenja da su svi pozvani na svetost te zbog njezina aktualiziranja pitanja žena.[9] Ovom bi popisu svakako trebalo dodati *kršćanski personalizam* na kojemu temelji unutarnji ustroj i apostolat sekularnog instituta *Suradnica Krista Kralja* kojeg je utemeljiteljica[10]. Za

neofeminizma u Hrvatskoj, u: K&R 10, 1999, str. 3-8; A. FELDMAN, Prilog istraživanju ženskih organizacija — Udruženje univerzitetski obrazovanih žena, u: L. SKLEVICKY (ur.), *Žena i društvo, kultiviranje dijaloga. Zbornik radova,* Zagreb, Sociološko društvo Hrvatske, 1987, str. 61-68.

2 Povijest i karakter katoličkog pokreta žena prikazani su u knjizi: R. ANIĆ, *Više od zadanoga. Žene u Crkvi u Hrvatskoj u 20. stoljeću,* Split, Franjevački institut za kulturu mira, 2003, str. 85-150. Knjiga inače sadržava iscrpan prikaz položaja žena u Katoličkoj crkvi i u hrvatskome društvu u 20. stoljeću.

3 G. BOSANAC (ur.), *Izabrana djela Blaženke Despot,* Zagreb, Institut za društvena istraživanja i Ženska infoteka, 2004.

4 Primjerice: D. DETONI DUJMIĆ, *Ljepša polovica književnosti,* Zagreb, Matica hrvatska, 1998.

5 D. JELČIĆ (priredio), Slikari naših ljudi i krajeva: *Slava Raškaj i Nikola Mašić/Matko Peić,* Zagreb, Dom i svijet, 2005.

6 Usp. S. TAMHINA (priredila), *Marica Stanković (1900-1957). Životopis i bibliografija,* Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2006, str. 133-139.

7 Koliko su je komunisti smatrali opasnom, svjedoči i zabrana katoličkog kalendara *Danica* iz godine 1972. zbog objavljivanja kratkih napisa o Marici Stanković. Usp. *Isto*, str. 144.

8 Ž. BRZIĆ, *Nasmijano lice. Tragom životnih putova prof. Marice Stanković,* Đakovački Selci, 1990.

9 Usp. B. DUDA, Pogovor, u: M. STANKOVIĆ, *Izazov Kristova Kraljevstva. Građa za životopis,* Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2004, str. 219-222; Lj. MATKOVIĆ-VLAŠIĆ (priredila)*, Marica Stanković 1900.-1957. Zbornik radova s proslave 100. obljetnice rođenja 1900.-2000.,* Zagreb, Glas Koncila, 2001, str. 8.

10 Vidi, primjerice: Blagdanski nagovor Zajednici na blagdan Krista Kralja 1952. godine, u: M. STANKOVIĆ, *Izazov Kristova Kraljevstva,* str. 69; M. STANKOVIĆ, *Komentara Pravila suradnica Krista Kralja,* Zagreb, Suradnice Krista Kralja, str. 54-56; *Isto*, *Pisma mladoj prijateljici*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2001, str. 33-37.

Hrvatsku su zanimljivi i njezini stavovi o odnosu *katoličkog univerzalizma* i *nacionalizma*[11]. Cjelokupnu duhovnu baštinu Marice Stanković, zapravo, tek treba sustavno obraditi. Pri tome se, uz kristocentričnost njezine duhovnosti, ne bi smjela izgubiti iz vida ni njezina trinitarna i pneumatološka usmjerenost. U ovom se članku prvi put raščlanjuje dio njezine duhovne baštine, i to njezino poimanje odnosa kršćana prema svijetu u kojemu žive.[12]

Kršćanstvo — religija radosti i vedrine

Temeljni stav kršćanina prema suvremenom svijetu, prema Marici Stanković, jest i ima biti »uvijek i svagdje stav vedrine. Stav vedre i nepomućene radosti.«[13] To je za nju: »abeceda duhovnoga života. Abeceda apostolata.«[14] Ako želimo shvatiti što to zapravo znači, potrebno je upoznati se s načinom na koji Marica Stanković određuje i tumači pojam *radosti*, temeljni pojam koji se provlači kroz razne njezine spise.

Prema do sada objavljenim spisima Marice Stanković može se ustvrditi da Marica Stanković do spoznaje da je »katolicizam religija radosti i vedrine«[15] dolazi razmišljajući o utjelovljenju.[16] Moguće je pretpostaviti da joj je spoznaja katolicizma kao religije *radosti* i *vedrine*

[11] Blagdanski nagovor Zajednici na blagdan Krista Kralja 1942. godine, u: M. STANKOVIĆ, *Izazov Kristova Kraljevstva*, str. 13; Blagdanski nagovor Zajednici na blagdan Krista Kralja 1946. godine, u: *Isto*, str. 41-42; M. STANKOVIĆ, *Godine teške i bolne. U ženskom logoru u Slavonskoj Požegi od 1. IV. 1948. do 1. IX. 1952.*, Zagreb, Glas Koncila, 2002, str. 114.

[12] U Pragu je od 10. do 13. kolovoza 2006. održana konferencija *Europskog društva žena u teološkom istraživanju (Europäische Gesellschaft für Theologische Forschung von Frauen) na temu Women Commemorate Women: Spiritual Leaders of Central and Eastern Europe.* Jedan od korefereata bio je posvećen i Marici Stanković: životopis, njezino učenje o odnosu kršćana prema suvremenom svijetu, učenje o ženi i rodnim ulogama, osobito pak njezino djelovanje među ženama. Na temelju predavanja napisan je članka *Gott ist Freude. Geistliche Erbe Marica Stanković* koji će biti objavljen u *Archivio per la storia delle donne.* Članak koji objavljujemo ovdje prerađena je inačica članka koji će biti objavljen u *Arcivio per la storia delle Donne.* Izostavljen je životopis Marice Stanković, a proširen je dio u kojem se predstavlja njezino učenje o odnosu kršćana prama suvremenom svijetu.

[13] Razmatranje nazvano *Život je lijep* održano je 4. ožujka 1944., nedugo nakon teškog bombardiranja Zagreba 22. veljače 1944. (M. Stanković, *Dođi Duše radosti*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2003, str. 110.)

[14] *Isto*, str. 111.

[15] M. STANKOVIĆ, Božićna radost, u: *Za vjeru i dom* XIV 12, 1934, str. 174.

[16] »Bog je postao čovjekom. … Po sinu svome postao je On potpuno naš, da mi možemo postati potpuno Njegovi«. *Isto*, str. 174.

bila važna i zbog njezine vedre naravi. Zanimljivo je, međutim, da Marica Stanković o radosti piše i u godinama u kojima je »naravnu« radost bilo teško održati, dotično u godinama od 1944. do 1946. kad saveznici bombardiraju Zagreb, kad komunisti preuzimaju vlast, a ona sama očekuje uhićenje. O radosti piše i nakon povratka iz logora, u vrijeme kad trpi od trajnoga straha, kad je muče problemi Zajednice i bolest. Što, zapravo, Marica Stanković razumijeva pod pojmom *radost* i na čemu je utemeljuje?

Izvor radosti za Maricu Stanković jest sam Bog, i to Bog koji je Presveto Trojstvo. Bog je izvor radosti jer *Bog je radost*. Radost nije »tek jedno svojstvo Božjega bića, jer radost je on sam.«[17] Radost je unutarnji život Presvetoga Trojstva odvijeka, prije postanka svijeta. To je radost u kojoj »Otac spoznaje sebe i po svojoj spoznaji rađa Sina svoga. Radost u ljubavi kojom otac ljubi Sina i koji je Duh Sveti.«[18] Ta unutarnja Božja radost zapravo je Božja *ljubav*. Radost je za Maricu Stanković »vanjska manifestacija ljubavi«.[19] I kao što je bit ljubavi u tome da se dijeli, tako se i radost dijeli. Bog je ljubav i radost »koja hoće da se svima dade, da se u sve prelije. On je radost, koja hoće da sve prožme, sve obuhvati«.[20] U toj ljubavi i radosti Bog stvara i stvarajući prelijeva ljubav i radost na sve stvoreno. Posljedica je toga, prema Marici Stanković, da »nijedno čovječje biće ne može kazati, da raste izvan te ljubavi, izvan te radosti, koja je Bog sam«.[21] Marica Stanković je stoga duboko uvjerena da su svi ljudi »rođeni za radost. Za duboku nutarnju radost«.[22]

Presveto Trojstvo, izvor radosti, svoju ljubav i radost prema čovječanstvu, osim u utjelovljenju, osobito očituje i u otkupljenju koje se dogodilo na Kalvariji. Ta spoznaja navodi Maricu Stanković da razmatranje na Veliki petak godine 1945., naslovi *Radosni zvuci Velikog petka.* Svjesna je da taj naslov može izazvati čuđenje te stoga tumači da povezivanje Velikoga petka i radosti nije čudno jer radost kršćanina izvire »zapravo iz ljubavi Božje (…) koja nam se na naročit način otkrila na Kalvariji jednoga davnog Velikog petka.«[23]

Spoznati Boga kao radost i izvor radosti, osobito spoznati da na Veliki petak kršćani imaju biti radosni, prema Marici Stanković, ne možemo bez Duha Svetoga. Koliko smo prožeti Duhom Svetim, toliko smo

[17] M. STANKOVIĆ, *Adventska čežnja*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2002, str. 47.
[18] *Isto*, str. 47.
[19] M. S., Radost, u: *Za vjeru i dom* 5, 1944, str. 6.
[20] *Isto*, str. 6.
[21] *Isto*, str. 6.
[22] *Isto*, str. 7.
[23] M. STANKOVIĆ, *Sudionici muke Kristove,* Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2002, str. 112.

ispunjeni i radošću. »I koliko smo njegovoga duha, toliko radost sipamo i širimo oko sebe.«[24]

Zbog utjelovljenja i otkupljenja u kojima nam se očitovala Božja ljubavi i Božja radost, te zbog Duha Svetoga koji nas u tu radost uvodi i njome ispunjava, prema Marici Stanković, nitko nema takvo pravo na radost kao kršćani.[25] Smisao kršćanstva, filozofiju kršćanstva, sadržaj kršćanstva, puninu kršćanstva Marica Stanković stoga vidi u navještaju da su svi ljudi rođeni za radost jer svi potječu iz Božje radosti koja je ljubav.[26] U više navrata tvrdi: »radost je osnovni kršćanski stav«[27]. Uloga kršćanina, stoga, ne može biti drugo doli da bude *svjedok te radosti.* Temeljna postavka Marice Stanković jest: »Radost je u nama, ako je Bog u nama.«[28] I stoga: »Nositi radost znači nositi Boga. Propovijedati radost znači propovijedati ljubav Božju«.[29]

Budući da je izvor radosti Bog, dok je Bog u nama, radost u nama nitko ne može ugušiti, ne možemo je izgubiti:

> »Vanjske okolnosti života mogu biti najokrutnije. Kušnje preteške. Gubici neopisivi. Bolovi neizmjerni. Pa ipak se može ta nutarnja radost sačuvati, ako u Bogu živimo. Ako uvijek samo Njega tražimo. Ako smo u Njega uzidani.«[30]

Upravo je to razlog zašto Marica Stanković smatra da nema vremena u kojemu se ne može živjeti i govoriti o radosti. Bog je, naime, prisutan u svim vremenima. Upravo se u teškim vremenima treba govoriti o radosti jer je to govor o življenoj vjeri u Božju prisutnost i njegovo providonosno vođenje povijesti. Radost — svijest da je u nama Bog, a da je u njegovoj ruci sve — kod kršćanina rađa nutarnju ravnotežu, nutarnju smirenost.[31]

Marica Stanković, stoga, o radosti piše u veoma teškim društvenim i crkvenim okolnostima. Težinu povijesnoga trenutka ona smatra *naličjem zbilje* a mi smo kao kršćani dužni potražiti pravo lice zbilje. Na to, primjerice, poziva članice svoje Zajednice 1946. godine:

> »A mi? Gdje smo mi? U crvenom moru, u kavezu smrti, iza željeznog zastora. Što znači himna *Krist pobjeđuje, Krist kraljuje, Krist vlada* u ovim prilikama? Ne izaziva li u nas samo bol i suze? Pa ipak, mi gledamo samo

[24] M. STANKOVIĆ, *Dođi Duše radosti*, str. 12-13.
[25] M. STANKOVIĆ, *Adventska čežnja*, str. 42.
[26] M. S., Radost, str. 7.
[27] M. STANKOVIĆ, *Adventska čežnja*, str. 42.
[28] M. S., Radost, str. 7.
[29] *Isto*, str. 7.
[30] *Isto*, str. 7.
[31] Usp. *Isto*, str. 7.

u naličje stvari! Okrenimo lice! Krist se objavljuje i u ovom vremenu. Krist govori i po ovim prilikama. Krist je uspostavio svoje prijestolje i usred crvenog mora kod nas.«[32]

Pravo lice zbilje jest Božja prisutnost, Kristovo kraljevanje. Marica Stanković uporno tvrdi da nema vremena u kojemu Bog, u kojemu Isus Krist, nije djelatan. To što mi često više vidimo naličje zbilje nego zbilju posljedica je toga što se naši »planovi ne podudaraju uvijek s Božjim planovima. (…) I upravo zato taj nesklad u nama; ta tjeskoba, taj strah, ta potištenost, ta malodušnost u nama. A kad bismo uvijek bili svjesni da je ono što iz Božje ruke dolazi najbolje, tad ne bi bilo toga komešanja, toga nemira u nama.«[33]

Bilo bi pogrešno misliti da Marica Stanković o radosti može pisati u teškim ratnim vremenima zato što zatvara oči pred zbiljom. Naprotiv. Godine 1944. piše da svuda oko sebe vidi zgarišta, pepeo, bijedu, jad, jauk, bol, krvave poljane[34]. Godinu 1945. opisuje kao vrijeme u kojemu vladaju »strah pred budućnošću, žalost za izgubljenim, razoreni domovinski ideali, briga za naše katoličko držanje i katoličke pozicije, strah za najbliže, za rođake i prijatelje«.[35] Godine 1946. zapaža opću tjeskobu, tjeskobu pred rasulom, kušnju kidanja i rastajanja, neizvjesnost zbog sutrašnjice, križ beskućništva. Piše da je to godina u kojoj je sve stavljeno u pitanje: »Sve, baš sve. I dosadašnji način života. I materijalni uslovi. I međusobne veze. I odgojni momenat. I rad s omladinom. I kreativna nastojanja«.[36] Unatoč svemu tome, vrijeme u kojemu živi ne smatra vremenom *očajavanja* već vremenom *radosti* jer: »Bog da izvede neko djelo ne treba posebne životne uslove, određene prostorije, određene tradicionalne običaje, određene nacrte i posebne planove.«[37]

Upravo zbog toga što je u njezino vrijeme »u svijetu tako malo radosti (…) jer su brige tako teške, a kušnje tako jake i iznenadne, da se radost gotovo više i ne traži«, mišljenja je da je upravo u tom vremenu najkarakterističnije Božje obilježje — Radost.[38] Dotično, da Boga koji je »I Istina, i Milosrđe, i Pravda, i Ljepota, i Dobrota, i Mir, i Svetost, i Ljubav« ljudi njezina vremena trebaju »najviše (…) kao Radost«.[39]

---

32 Blagdanski nagovor Zajednici na blagdan Krista Kralja 1946. godine, u: M. STANKOVIĆ, *Izazov Kristova Kraljevstva*, str. 45.

33 M. STANKOVIĆ, *Adventska čežnja*, str. 122.

34 M. S., Radost, str. 6.

35 Blagdanski nagovor Zajednici uoči blagdana Duhova, 20. 05. 1945. godine, u: M. STANKOVIĆ, *Izazov Kristova Kraljevstva*, str. 161.

36 M. STANKOVIĆ, *Adventska čežnja*, str. 120.

37 *Isto*, str. 123.

38 M. STANKOVIĆ, *Sudionici muke Kristove*, str. 121.

39 *Isto*, str. 121.

Načinu na koji Marica Stanković očitava svoje vrijeme i njegove potrebe te način na koji izriče ono što je spoznala, približava se onomu što neki suvremeni pastoralni teolozi nazivaju *ključnom riječi*. Radi se o tome da se vlastito iskustvo, kao i iskustvo određene vjerske zajednice ili cijeloga naroda pokuša svesti na jedan zajednički nazivnik, na riječ koja izriče bit dotičnoga vremena i potreba ljudi u tom vremenu. Budući da ta riječ pogađa ono što je bitno za određeno vrijeme i time ga »otključava«, omogućuje njegovo razumijevanje, naziva se *ključnom riječi*. Iščitavanje značenja tako pronađene ključne riječi u Svetom pismu pomaže nam da iskustvo ljudi određenoga vremena stavimo u dijalog s objavom kako bismo vlastitu povijest vrednovali Božjim očima i u svjetlu Objave otkrili put u budućnost. Profesor pastoralne teologije Paul M. Zulehner na temelju raznih društvenih pokreta, crkvenih dokumenta i teoloških rasprava kao ključne riječi koje su se u različitim društvima svijeta pojavile u dvadesetom stoljeću navodi: *mir, oslobođenje, nada, život, spasenje, narod Božji, uskrsnuće*[40]. Kao ključna riječ za ratne i poratne godine u Hrvatskoj u tekstovima Marica Stanković nameće se pak riječ *radost*.

Opravdano je pretpostaviti da je Marica Stanković do ključne riječi *radost* došla meditirajući potrebe svoga vremena u svjetlu objave. Kao posebna obilježja svojega vremena prepoznaje dezorijentaciju, besmisao i nostalgiju[41] i na njih želi dati kršćanski odgovor. U odnosu na *nostalgiju* Marica Stanković odgovara *kršćanskom radošću*, u odnosu na *dezorijentaciju* kršćanskim *smislom života*. Jedno i drugo su, međutim, međusobno usko povezani. Zadržat ćemo se najprije na njezinu razračunavanju s *nostalgijom.*

Godine 1946. Marica Stanković u rubrici *Pisma mladoj prijateljici* razglaba o smislu sadašnjice i pokušava odgovoriti na pitanje: »Zar ovo nije najstrašnije razdoblje u povijesti?«[42] Na to pitanje Marica Stanković odlučno odgovara niječno. Jasno joj je da prenaglašavanje negativnosti sadašnjice vodi ili u nostalgiju za prošlošću ili u utopijsko sanjarenje o budućnosti. Umjesto toga dvojega ona želi da se kršćani aktivno uključe u sadašnjost onakvu kakva jest. Da bi suvremenike oslobodila nostalgije, poziva ih na istinsko sjećanje, dotično, na objektivno vrednovanje prošlosti kako društvene, tako i crkvene.

Marica Stanković, stoga, svoje suvremenike upozorava da je vrijeme za kojim žale bilo vrijeme koje je omogućilo i stvorilo *buržujsko, rahitično, polovično, deklarativno kršćanstvo*: »Prividno su se poštivale kršćanske

[40] Usp. P. M. ZULEHNER, *Pastoraltehologie, Band 1, Fundamentalpastoral: Kirche zwischen Autrag und Erwartung,* Düsseldorf, Patmos Verlag, 1989, str. 60-100.

[41] Blagdanski nagovor Zajednici na blagdan Krista Kralja 1954. godine, u: M. STANKOVIĆ, *Izazov Kristova Kraljevstva,* str. 81.

[42] M. STANKOVIĆ, *Pisma mladoj prijateljici,* str. 76.

forme, vanjska politura bila je još nekako kršćanska i mogla je prevariti bezazlene i kratkomislene, ali u stvari, u sebi, taj je život gotovo otpao od kršćanstva.«[43] U tom se vremenu o kršćanstvu govorilo, o njemu su se držale propovijedi, iznosila načela, ali to »kršćanstvo nije provedeno u djelo, u život, ni u pojedincima, ni u obiteljima, ni u narodima«.[44] Marica Stanković upozorava kako su kršćani često »s patosom i prevrćanjem očiju« iznosili istine kršćanstva, istine evanđelja, »ali ih nismo realizirali, bar ne u punom obliku.«[45] Užas, koji u godinama Drugoga svjetskog rata vlada Europom, prema njezinom mišljenju, posljedica je toga deklarativnog kršćanstva.

Sve je to razlog zašto Marica Stanković svoje suvremenike upozorava da zbog rušenja prijašnjega društvenog poretka *nemaju za čim žaliti*. Zbog nestanka društvene strukture koja je podržavala paradni katolicizam, kršćani se ne trebaju žalostiti, nego radovati. Bog nam je samo porušio kumire s kojima smo se igrali i tako nam omogućio da ga jasnije vidimo:

> »Porušio nam je sve kumire. (…) I tad nas je pustio da stojimo kraj svojih srušenih kumira, nemoćni i bijedni. Kao djeca kojoj su oteli najmilije igračke. Ali učinio je to, ne zato da plačemo i jaučemo, da se gušimo u potocima suza i bezdanima boli, već da Njega jasnije vidimo«.[46]

Iz njezinih se spisa može razabrati i koji su to kumiri. To je sve ono čime su se kršćani zavaravali da su živjeli prema kršćanskim načelima, a smetalo im je da pravo vide vlastitu zbilju. Primjerice: zavaravalo se vjerom seljačkoga svijeta koji »golim koljenima hoda oko oltara Majke Božje«, a nije se htjelo vidjeti da se »iza toga (…) bavi prijevarom i lihvom«. Zavaravalo se službenim procesijama »u kojima vatrogasci i razna društva stupaju vojničkim korakom… a u stvari: to je povorka vjerskih nehajnika i psovača?«.[47] Zato se Marica Stanković pita:

> »…zar nije u dosadašnjem našem poretku s vjeronaukom u školi, sa svečanim posvećivanjem zvona i zastava, sa službenim stupanjem u tjelovskim procesijama i čuvanjem uskrsnih grobova po članovima vojske, sa službenim misama i blagodarenjima na državne blagdane, bilo nešto trulo?«.[48]

[43] Blagdanski nagovor Zajednici na blagdan Krista Kralja 1946. godine, u: M. STANKOVIĆ, *Izazov Kristova Kraljevstva*, str. 34.

[44] *Isto*, str. 35.

[45] *Isto*, str. 35.

[46] M. STANKOVIĆ, *Pisma mladoj prijateljici*, str. 77.

[47] Blagdanski nagovor Zajednici na blagdan Krista Kralja 1946. godine, u: M. STANKOVIĆ, *Izazov Kristova Kraljevstva*, str. 37.

[48] *Isto*, str. 37.

Godine 1946., kad svega toga nema, kad su im kumiri oduzeti, kršćani se ne trebaju žalostiti, nego radovati jer im nijedna vremenska epoha kao ova nije dala mogućnost da tako jasno gledaju.[49] Svoju sadašnjost ona stoga smatra vremenom »velikoga duhovnog čišćenja«, vremenom koje ne samo ruši nego i »zida i gradi«[50], vremenom u kojemu se Bog na poseban način objavljuje. Kršćani se trebaju radovati jer im se Bog u takvoj sadašnjosti na poseban način objavljuje.[51]

Kršćani se, prema Marici Stanković, ne trebaju žalostiti zbog propasti jednog i nastajanja drugog društvenog poretka. Smatra da kapitalistički poredak za kršćane nije bio ništa bolji od nastajućeg, socijalističkog poretka. Oba označuje kao ideologije, jedna je samo prikrivena, druga otvorena.[52] Prema njezinu mišljenju, nijedan društveni poredak nije kršćanski, dotično, svaki *može biti kršćanski* ako kršćani u njemu žive kršćanski. Kao osnovnu postavku usvaja Sertillangesovu misao: »Svaki vremenski odsjek nije jednako vrijedan ali svaki je kršćanski«.[53]

Težinu povijesnoga trenutka u kojemu žive kršćani trebaju, prema mišljenju Marice Stanković, shvatiti kao znak posebnoga Božjeg povjerenja i posebnog poslanja. To ujedno znači da ih Bog nije stavio u tako nepovoljne uvjete da se s njima samo bore, da prolaze »kroz njegovu vatru i njegove guštike«, već im je »u tome vijeku dao misiju« da, »upravo taj materijalistički vijek«, učine kršćanskim.[54] Kršćani se stoga ne mogu povući i čekati bolja vremena, nego trebaju zaći u sve pore svoga vremena. Ako u sebi nose ideal boljih vremena, taj ideal ne smije biti *bijeg od sadašnjice*, nego u tome trebaju prepoznati *obvezu prema sadašnjici*.[55] Marica Stanković, stoga, svoje suvremenike poziva da uvedu Isusa Krista u socijalističko društvo koje nastaje:

49 M. STANKOVIĆ, *Pisma mladoj prijateljici*, str. 77.

50 Usp. *Isto*, str. 78.

51 »Jer sve ima svoj smisao, pa i sadašnjica, makar Ti se činila teška, kruta i mračna. … Naša sadašnjica … je vrijeme u koje se Bog na poseban način objavljuje«. *Isto*, str. 76.

52 »A ove dana pala je jedna država, a stvorena je druga. Jedna je ideologija razbijena, a druga se razlila svijetom i našom domovinom.« Blagdanski nagovor Zajednici uoči blagdana Duhova, 20. 5. 1945., u: M. STANKOVIĆ, *Izazov Kristova Kraljevstva*, str. 161; Vidi također: Blagdanski nagovor na blagdan Krista Kralja, 1946. godine, u: M. STANKOVIĆ, *Izazov Kristova Kraljevstva*, str. 38.

53 Blagdanski nagovor Zajednici na blagdan Krista Kralja 1953. godine, u: M. STANKOVIĆ, *Izazov Kristova Kraljevstva*, str. 74.

54 Usp. *Isto*, str. 74.

55 »Ako je razvio u vama ideal potpune ljudske osobe, onda je to u vama razvio radi vijeka u kojemu se ljudska osoba gubi u kolektivu. Ako vas je napunio željom za slobodom i nezavisnošću, onda je to učinio radi ovoga vijeka u kojemu se čuje tolike tirade o slobodi, a stvarno je ona najrjeđa biljka na zemlji. … Za ovaj vijek vas je izabrao, za ovaj vijek vas je spremao.« *Isto*, str. 78.

»Možda bi se nekome to uvođenje Krista u crvenu sadašnjost moglo učiniti svetogrđem, blasfemijom, iako to činimo samo u duhu. Ali ne! To je pogrešno gledanje! Krist se svega doticao i prolazio kroz sve što je ljudsko. On to čini i danas. Zato se i oni, koji ga savršeno slijede, ne žacaju ući u sve ali i držati njegovu liniju u svemu. [...] Uvući se u osamu molitve, ali i izaći na barikade kad to treba«.[56]

Marici Stanković kao da nikako nije dosta svojim suvremenicima naglasiti da je »osobita milost« što žive u vremenu u kojemu upravo žive«.[57]

Budući da je duboko uvjerena da svaki vremenski odsjek, nije jednako vrijedan ali da je svaki kršćanski, Marica Stanković tvrdi da

»ne čini pravo danas onaj katolik koji se hoće nekako sasvim izolirati od današnjeg vremena. Neće da ulazi u nj. Ne promatra njegove komponente. Ne brine se za kulturne i javne pojave u današnjem društvu. Promatra samo sebe i gleda samo u se, zanima se isključivo samo za religiozne probleme, a sve ostalo ostaje izvan njegove interesne sfere«.[58]

Takvom katoliku Marica Stanković niječe pravu duhovnost jer se »duhovni život, sjedinjenje s Bogom ne zbivaju (...) na nekom neralnom tlu, već na sasvim realnoj osnovi, na čovjeku koji je čedo ovoga vijeka, koji je izrastao iz ovih prilika, koji, hoće ili neće, crpi iz kulture ovoga vremena«.[59] Duhovni život, prema njezinu mišljenju, »nije potpuno samonikao, i on je vezan prilikama i vremenom kao što je ovisan o naravi pojedinoga čovjeka«.[60] Pita: »Zar svaka epoha nema i svoj religiozni tip?«.[61] Osobito joj je draga misao da biti svet znači živjeti posve u sadašnjosti, dotično: »Svet biti znači: ne brinući se ni za prošlost ni za budućnost, dobro upotrebljavati sadašnjost«.[62] Marica Stanković stoga zaključuje: »Nema takvih vremena u kojima bismo se imali pravo zavući u se, čekati. Jer svaki vijek je onoliko kršćanski, koliko ga mi kršćanskim učinimo«.[63] Zato i socijalističko vrijeme, premda teško i strašno za one

[56] M. STANKOVIĆ, *Adventska čežnja*, str. 105-106.

[57] Blagdanski nagovor Zajednici na blagdan Krista Kralja 1954. godine, u: M. STANKOVIĆ, *Izazov Kristova Kraljevstva*, str. 80.

[58] Blagdanski nagovor Zajednici na blagdan Krista Kralja 1952. godine, u: M. STANKOVIĆ, *Izazov Kristova Kraljevstva*, str. 67.

[59] *Isto*, str. 67.

[60] *Isto*, str. 68.

[61] *Isto*, str. 68.

[62] Marica Stanković ove misli pripisuje Gräfu, ali bez naznake djela iz kojih ih navodi. Blagdanski nagovor Zajednici na blagdan Krista Kralja 1955. godine, u: M. STANKOVIĆ, *Izazov Kristova Kraljevstva*, str. 95.

koji u njemu žive, osobito za one koji idu »mimo struje — treba poznavati i u njega ući«.[64] Marica Stanković poziva članice svoje Zajednice, a time i sve kršćane, da se ponose što ih je Gospodin pozvao da žive i rade »u ovom vremenu i u ovim prilikama«.[65]

Kao drugo obilježje vremena u kojemu živi Marica Stanković očitava *dezorijentaciju, besmisao*. Marica Stanković upozorava da besmisao ne može zahvatiti kršćane jer oni imaju smisao života, a posjedovanje toga smisla u njih izaziva radost. Kršćani su u svijetu zaraženom nostalgijom i besmislom pozvani širiti radost jer posjeduju smisao života.

Najveća radost kršćana izvire upravo iz toga što u tako teškim vremenima vide istinu, posjeduju istinu, čak uživaju istinu. Istina za nju nije samo neki »intelektualni užitak« nego »moralna istina«, moralna sigurnost, mir i radost srca što sve sažima pod pojam smisao života. Jakost kršćanina jest u tome da posjeduju *smisao života*: »Vidjeti smisao života u općem slomu, anarhiji, u nihilizmu vremena, u posvemašnjem bankrotu i bezizlaznosti (…) kad i filozofi… govore o besmislu života i kad filozofija sviju pravaca nosi u sebi neku tešku sumornost«.[66]

Dok težina života kod ljudi, pa i kod katolika, često uzrokuje misao o tome da je život »strašan, (…) težak, (…) gnjusan, (…) bez smisla«[67], kod Marice Stanković postoji samo tvrdnja da je *život lijep*. Upravo tako naslovljava razmatranje pisano 4. ožujka 1944. premda je desetak dana prije (22. veljače) Zagreb bio teško bombardiran. Kao da ju je granica života i smrti koja se u bombardiranju mogla doživjeti[68] dovela do toga da na drugi način pogleda na život, da vidi kako je život:

> »najljepša pjesma, jer joj je sam Bog satkao i riječi i note. Život je najčišća radost, jer ga sam Bog i stvara i podržava. Život je najlogičniji niz događaja i okolnosti koje je sam Bog za nas izabrao. Sasvim je svejedno kakve te okolnosti bile. Lake ili teške. Jednostavne ili komplicirane. Jer kakve god bile, naše su, za nas su određene, za nas su stvorene, za nas birane od Ruke koja zna što radi.«[69]

[64] Blagdanski nagovor Zajednici na blagdan Krista Kralja 1952. godine, u: M. STANKOVIĆ, *Izazov Kristova Kraljevstva,* str. 67.

[65] Blagdanski nagovor Zajednici na blagdan Krista Kralja 1954. godine, u: M. STANKOVIĆ, *IIzazov Kristova Kraljevstva,* str. 85.

[66] *Isto*, str. 81.

[67] M. STANKOVIĆ, *Dođi Duše radosti*, str. 103.

[68] »U dodiru s vječnošću, u blizini vječnosti, na pragu vječnosti nužno nam se otkrivaju neki novi vidici, vidici koji nam u posebnom svjetlu govore o životu, o nama, našoj duši, o Bogu i o našem odnosu prema Bogu.« *Isto*, str. 103.

[69] M. STANKOVIĆ, *Dođi Duše radosti*, Zagreb, str. 105.

Da je život, lijep katolici trebaju vjerovati »unatoč bombardera, unatoč oskudice, unatoč tolikih patnji u našoj okolini i u svijetu!«.[70] Oni to mogu vjerovati ako znaju da imaju Oca koji nad njima uvijek bdije i bez čije im se volje ništa ne može dogoditi: »Potrebno je da si to dozovemo pred oči i u ovim vremenima kad nam se čini da se čitav život izvrnuo, da su nestale sve životne radosti i da je bol i patnja tolika da upravo ugušuje vedro gledanje.«[71] Stoga se iz usta katolika ne smije čuti mrmljanje, »ni jedna besmislena izjava«[72], dotično ne smiju biti slični »onima koji ne vjeruju i koji ne znaju ono što mi znamo«.[73] Katolici koji tako čine nisu dorasli vremenu u kojemu žive, ne odgovaraju darovima koje su primili niti surađuju s milostima kojima su »upravo obasipani«.[74]

Prema Marici Stanković, katolici mogu biti ili nositelji vedrine ili će tu vedrinu »svojim mrakom, svojim mrmljanjem, svojom ogorčenošću (…) zapravo zatući i u dušama drugih«.[75] U svjetlu dviju tvrdnji koje smatra temeljnima, dotično da je život najveći Božji dar i da su svi pozvani »da djetinjim povjerenjem« gledaju Boga i ljube ga kao Oca, Marica Stanković zaključuje da je »stav kršćanina (…) uvijek i svagdje stav vedrine. Stav vedre i nepomućene radosti«.[76]

Stav da nema društva ni povijesnog razdoblja koje ne bi bilo kršćansko uzrokuje da Marica Stanković od članica svoje Zajednice, a time i od svih kršćana, traži prilagodljivost. Članice Zajednice ne trebaju biti prilijepljene ni za što »već sasvim slobodno oruđe u Božjim rukama«.[77] U tom je smislu veoma značajan programatski nagovor koji je 1946. godine održala na blagdan Krista Kralja svojim suradnicama. Bilo je to nedugo nakon uhićenja zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca. U tom nagovoru Marica Stanković iznosi svoje viđenje budućnosti ali i stavove koje u novonastalim okolnostima kršćani i članice Zajednice trebaju zauzeti. Jasna je i odlučna u tvrdnji:

> »Nema povratka na staro. I ne treba ga, i ne želimo ga. (…) Kad bi se povijest i vraćala na staro, kad tok svijetskih događaja ne bi tražio energični naprijed, mi nemamo za čim žaliti u tom starom poretku, jer to je, kako smo rekli, bio poredak kapitalističko-buržujski i zakamuflirano nevjernički. Nama mora biti potpuno jasno da svijet i tok događaja ide, a i mora ići, novim tračnicama

[70] *Isto*, str. 107.
[71] *Isto*, str. 107.
[72] *Isto*, str. 107.
[73] *Isto*, str. 106.
[74] Usp. *Isto*, str. 106.
[75] *Isto*, str. 111.
[76] *Isto*, str. 110.
[77] Blagdanski nagovor Zajednici na blagdan Krista Kralja 1942. godine, u: M. STANKOVIĆ, *Izazov Kristova Kraljevstva*, str. 14-15.

i da mi svi ulazimo u novi svijet, u novo društvo, i da tako mora biti. Ali u izgradnji toga novoga moraju i katolici biti aktivisti«.[78]

Ulogu članica svoje *Zajednice* u odnosu prema novom društvenom poretku sažima u tri točke:

1. Razvijati duh elastičnosti, širokogrudnosti, duh katoličkog univerzalizma. Ne dati se voditi »uskim, zaraženim, grupnim ili tradicionalnim gledanjem. Ne skučiti širinu svoga duha osjećajima ogorčenosti, malodušnosti, mržnje. (…) Ići prema novom svijetu i novoj povijesti mirno, pouzdano, u dubokom uvjerenju da desnica Gospodnja sve vodi«.[79]
2. U sebi utjeloviti Krista i svjedočanstvom života unositi ga u novi društveni poredak. Jedino je tako moguće preobraziti društvo.[80]
3. U apostolatu prijeći na »sasvim osobni i individualni odgoj omladine«.[81] To znači: »Dosta predstava, sviranja, pozornice, kongresa, zborovanja. Pa čak i štampa je na drugom mjestu. Prvo je odgoj, lični, pojedinačni odgoj na psihološko-moralnoj bazi«[82]. Jedino se »osobnim odgojem, odgojem u sasvim maloj skupini ili pojedinačnim odgojem« može »u mlade duše usaditi: ono duboko kršćanstvo za kojim toliko čeznemo«.[83]

Zaključak

Optimizam i otvorenost životu — ma kakav on bio — kod Marice Stanković u prvom redu izviru iz duboke osobne religioznosti, iz snažnoga povjerenja da je Bog u povijesti djelatan i da sve vodi. Svoja vjerska uvjerenja tumači i opravdava teološki, pri čemu je zamjetljiva njezina zaokupljenost Bogom koji je Trojstvo.

Razlažući svoje stavove o odnosu kršćana prema suvremenom svijetu, Marica Stanković se, međutim, često poziva i na literaturu. Rečenicu koju rado i često navodi: »Svaki vremenski odsjek nije jednako vrijedan, ali svaki je kršćanski«, pripisuje, primjerice, Sertillangesu. Spominje i druge autore: Maritaina, Berdjajeva, Gräfa… Budući da ne

[78] Blagdanski nagovor Zajednici na blagdan Krista Kralja 1946. godine, u: M. STANKOVIĆ, *Izazov Kristova Kraljevstva*, str. 40.
[79] *Isto*, str. 43.
[80] Usp. *Isto*, str. 44.
[81] *Isto*, str. 44-45.
[82] *Isto*, str. 44.
[83] *Isto*, str. 45.

navodi djela koja je čitala, u ovom trenutku još nije moguće odrediti stupanj njezine ovisnosti o navođenim autorima. Stječe se ipak dojam da od raznih autora preuzima neku misao koju smatra vrijednom, meditira je i primjenjuje na konkretnu životnu situaciju.

Bit će potrebna dodatna istraživanja da bi se utvrdilo je li Marica Stanković svojim stavom da se kršćani trebaju otvoriti i ući u dijalog s neprijateljskim, ateističkim, socijalističkim društvom bila osamljena ili je to mišljenje dijelila s nekom skupinom istomišljenika.[84] Sigurno je ipak da njezini stavovi nisu bili tipični za ono vrijeme. Prema nekim autorima, Crkva u Hrvatskoj se u to doba svjesno zatvarala pred »totalitarnim, nenarodnim i antireligioznim« režimom te »šutnjom i oporbom« branila svoja naravna prava i vjerski nauk«, spontano se okrećući »protureformacijskim metodama i starim apologetskim postupcima«.[85] Neka vrsta dijaloga između marksističkih pisaca i katoličkih intelektualaca počinje u Hrvatskoj tek nakon 1966. godine.[86] Marica Stanković nije željela zatvaranje, izolaciju kršćana, nego upoznavanje novoga društva i njegove kulture te prožimanje i toga društva i te kulture kršćanskim vrijednostima.

Stavovi Marice Stanković s obzirom na odnos koji kršćani imaju zauzeti prema svijetu u kojemu žive nisu, međutim, zanimljivi samo za doba u kojemu je ona živjela. Za Katoličku crkvu u Hrvatskoj osobitu su važnost mogli imati — da su bili poznati — na početku demokratskih promjena kada se pojavio snažan val nostalgije za katoličanstvom pretkomunističkoga vremena i kada je počeo proces restauracije nekih pretkomunističkih crkvenih udruga. Njezin govor o otvaranju društvu i

[84] Bit će potrebno istražiti je li Marica Stanković pripadala skupini personalista koja se tijekom i nakon Drugog svjetskog rata sastajala u Zagrebu, u istim prostorijama u kojima su se sastajali i članovi Katoličke akcije i jesu li njezini stavovi ishod rasprava koje su se vodile u tim skupinama. Vezu Marice Stanković s personalistima za sada mogu naslutiti samo preko o. Stjepana Tomislava Poglajena. On je, naime, bio i istaknuti personalist i duhovnik križarskih središnjica. Osim toga, imao je duhovne vježbe nakon kojih je Marica Stanković sa skupinom suradnica osnovala sekularni institut *Suradnice Krista Kralja*. Poglajen je napisao prvi nacrt pravila Instituta koji je, međutim, Marica Stanković poslije promijenila. Predložio je i da se Institut zove *Pomoćnice Krista Kralja,* što je Marica Stanković odbila i, teološki obrazloživši zašto, ustrajala na nazivu *Suradnice Krista Kralja.* (O vezi Poglajena i Marice Stanković vidi u: S. TAMHINA, *Marica Stanković /1900.-1957./*, str. 63-64, 67. O personalistima u Hrvatskoj: F. ZENKO, Personalizam i Hrvatska. U povodu 100. godišnjice rođenja Emmanuela Mouniera, *Nova prisutnost,* III 1, 2005, str. 3-21).

[85] D. ŠIMUNDŽA, Drugi vatikanski i naša pokoncilska generacija, u: Bože VULETA/ Ante VUČKOVIĆ/Ivan MILANOVIĆ LITRE (ur.), *Dijalogom do mira. Zbornik radova u čast dr. Željka Mardešića,* Split, Franjevački institut za kulturu mira, 2005, str. 372.

[86] Usp. *Isto*, str. 373.

kulturi, kritika kršćanstva svedenoga na procesije i blagoslove, naglašavanje važnosti osobne religioznosti i individualnoga a ne masovnog pastorala, aktualan je i danas u Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj. O kršćanstvu kao religiji radosti danas u nas nitko i ne govori.

Zusammenfassung

Gott ist Freude. Das geistige Erbe der Marica Stanković (1900-1957)

Marica Stanković (1900 — 1957), herausragendes Mitglied der Katholischen Aktion in Kroatien, gehört auf Grund ihrer Aufgeschlossenheit gegenüber der zeitgenössischen Welt, ihrer Überzeugung, alle seien zum Heiligsein berufen, und hinsichtlich einer Aktualisierung der Frage der Berufung von Frauen zu den Wegbereitern des Zweiten Vatikanischen Konzils. Die Autorin ihrerseits hebt die Notwendigkeit der Auseinandersetzung mit der personalistischen Ausrichtung und der Auffassung der Marica Stanković von Nationalismus und Katholizismus hervor. Der Artikel erörtert und bewertet die Haltung der Marica Stanković im Hinblick auf das Verhältnis der Christen zur zeitgenössischen Welt. Die wahrhaftige Verwurzelung in Gott, die ihr Optimismus und Sicherheit schenkt, einerseits, und die Literatur, in der personalistische Philosophen überwiegen, sind die Quellen, die Marica Stanković einen klaren Standpunkt vertreten lassen: Alle Christen sind verpflichtet, einen Dialog zu führen mit der Gesellschaft und der Zeit — ungeachtet dessen, um welche Gesellschaft oder welche Zeit es sich handelt. In einer Zeit, in der in Kroatien ein sozialistisches Regime an der Macht ist, das die Kirche verfolgt, und in der die Kirche sich verschließt und mit gegenreformatorischen Methoden und Apologetik kämpft, schreibt Marica Stanković von der Pflicht des Kennenlernens der Gesellschaft und ihrer Kultur. Der Nostalgie nach vergangenen Zeiten und der Desorientierung, der ihre Zeitgenossen anheim gefallen sind, setzt sie — beseelt von christlicher Freude, Optimusmus und Lebenssinn — ihren Glauben an die Gegenwärtigkeit Gottes in jeder Zeit entgegen.

Čovjekove revolucije

U stvarnosti egzistencije svijet je zaražen lažju i nepravdom, zlobom i nevoljom i bijedom, stvorenje je bilo uprljano grijehom do te točke da u dnu dubine svoje duše svetac odbija prihvatiti ga takvim kakvo jest… Da otkupi stvorenje, svetac ulazi u rat sa svim sklopom stvorenja golim oružjem istine i ljubavi. Taj rat započinje u najskrivenijim mezgrama njegove duše i njegovih želja a dovršit će se dolaskom nove zemlje i novoga neba, kad svi moćnici ovoga svijeta budu poniženi a sve ono što je prezreno bude uzvišeno… Besmisleno je predbacivati kršćanima, kao što se to često čini danas, da nisu pokrstili »Revoluciju« ni posvetili svu svoju aktivnost »Revoluciji«. Mesijanski mit o »Revoluciji« perverzija je i sekularizacija ideje dolaska Kraljevstva Božjeg, sposoban da rastroji ljudsku povijest i onesposobi posebne revolucije, autentične i autentično napredne — bez velikog R — koje moraju slijediti jedna za drugom tako dugo koliko će trajati ljudska povijest… Nije na nama da pružamo čuda ljudima. O nama ovisi da živimo ono u što vjerujemo… Apsolutni ateizam je nemilosrdni uzvrat, osvetničko ogledalo praktičkog ateizma premnogih vjernika koji lažu svojem vjerovanju… Jedini je način izbavljenja od apsolutnog ateizma izbavljenje od praktičkog ateizma… Neko dekorativno kršćanstvo više nije dovoljno. Vjera mora biti realna, praktička, živa vjera. Vjerovati u Boga mora značiti živjeti na takav način na kakav život ne bi mogao biti življen da Boga nema. Tada će zemaljska nada u Evanđelje moći postati životnom snagom vremenite povijesti.

Jacques MARITAIN,
La signification de l'athéisme contemporain,
Paris, Desclée de Brouwer, 1949, str. 23-24, 38-39, 41-42.